

Məhəmməd Hadinin ədəbiyyatda bədii obrazı

Salidə Şərifova

Filologiya elmləri doktoru, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu.
Azərbaycan.

E-mail: salidasharifova@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8788-6366>

Annotasiya. Məhəmməd Hadinin bədii obrazının Azərbaycan ədəbiyyatında yaradılması özünü üç istiqamətdə göstərmişdir. Birinci istiqamət M.Hadi qələminə məxsus publisist və nəzm parçalarında əksini tapanmış şairin öz obrazı ilə əlaqəlidir. İkinci istiqamət – Azərbaycan ədəbiyyatı XX əsrin klassiklərindən olan M.Hadinin obrazının digər müəlliflər tərəfindən qələmə alınmış nəzm və nəsr nümunələrində xatirələr və bioqrafik elementlərin, ədibin mənəvi cəhətlərinin təsvir edilməsilə əlaqəlidir. Maraqlıdır ki, şairin bədii obrazının yaradılması zamanı bioqrafik elementlərinin, həmçinin onun mənəvi cəhətlərinin poetik işıqlandırılmasının bir-birinə qarışmasına baxmayaraq, onlar arasında şərti olsa da müəyyən sərhəd izləmək mümkündür. Üçüncü istiqamət isə M.Hadi obrazının gənc yazarlar tərəfindən ironik təsviri ilə əlaqəlidir. Azərbaycan ədəbiyyatında Məhəmməd Hadi obrazının əks etdirilməsi ədibin şəxsiyyət kimi tanınması və dərk edilməsi prosesinə, ədib haqqında təsəvvürlərin, onun zahiri görkəmini, dünyagörüşünü, mənəvi keyfiyyətlərini qiymətləndirməyə yardımçı olması, şairin keçmiş, indiki və gələcəklə bağlı zamanda qavranılmasına təkan verir. Məhəmməd Hadi obrazının bədii ədəbiyyatda müxtəlif aspektlərdən işlənilməsi, ədibin real M.Hadini, ideal M.Hadini, şair M.Hadini, vətənpərvər M.Hadini, hürriyyət axtarıcısı M.Hadini görür.

Açar sözlər: Məhəmməd Hadi, Azərbaycan ədəbiyyatı, bədii obraz, şair obrazı, bioqrafik elementlər, tarixi yaddaş

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.194>

Məqaləyə istinad: Şərifova S. (2020) *Məhəmməd Hadinin ədəbiyyatda bədii obrazı.*

"Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı", № 1, səh. 105-113

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 03.03.2020; qəbul edilib – 13.03.2020

The literary image of Muhammad Hadi in literature

Salida Sharifova

Doctor of Philological Sciences, Institute of Literature
named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

Email: salidasharifova@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8788-6366>

Abstract. Creation of the literary image of Muhammad Hadi in the Azerbaijani literature showed itself in three directions. The first direction relates to the formation by Muhammad Hadi of his own artistic image in his poetic and publicist works. The second direction is related to the description of memories and the biographical elements and the moral values of the writer in the poems and prose examples of M.Hadi's image, one of the classics of the 20th century. It is interesting to note that although the poetic illumination of biographical elements as well as its moral features can be traced in the creation of the poet's artistic

image, it is possible to trace some boundary between them. The third direction relates to the ironic portrayal of M.Hadi by young writers. The reflection of Muhammad Hadi's image in the Azerbaijani literature stimulates the process of the writer's recognition and perception, his perception of the writer, his outward appearance, his outlook, his moral qualities, his perception of the past, present and future. The use of Mohammed Hadi's image in various aspects of fiction, allows to reveal in the literature his image as real M.Hadi, the ideal M.Hadi, the poet M.Hadi, the patriotic M.Hadi and the seeker of freedom.

Keywords: Muhammad Hadi, Azerbaijani literature, artistic image, the image of the poet, biographical elements, historical memory

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.194>

To cite this article: Sharifova S. (2020) *The literary image of Muhammad Hadi in literature*. "Azerbaijan Literature Studies", Issue 1, pp. 105-113

Article history: received – 03.03.2020; accepted – 13.03.2020

Giriş / Introduction

*Ey ol vaxtı görən məsud, unutma, bizləri yad et,
Bu yolda həsrət ilə can verən əhəbi tədəd et,
Məzarım üzrə gəl, dur, qəmli-qəmli ağla, fəryad et.*

M.Hadi

Məhəmməd Hacı Əbdülsəlimzadə Hədinin yaradıcılığı daim ədəbiyyatşünaslığımızın marağ dairəsindədir. M.Hədinin bədii yaradıcılığı, həmçinin həyatı ona həsr edilmiş tədqiqat əsərlərində əsaslı şəkildə tədqiq edilməsi ilə diqqətdən yayınmır. Onun ədəbi irsi və fəaliyyəti ilə yanaşı, bədii obrazı da müxtəlif əsərlərdə əksini tapa bilmişdir.

Məhəmməd Hədinin bədii obrazının Azərbaycan ədəbiyyatında yaradılması özünü üç istiqamətdə göstərmişdir. Birinci istiqamət Məhəmməd Hadi qələminə məxsus publisist və nəzm parçalarında əksini tapmış şairin öz obrazı ilə əlaqəlidir. İkinci istiqamət Azərbaycan ədəbiyyatı XX əsrin klassiklərindən olan Məhəmməd Hədinin obrazının digər müəlliflər tərəfindən qələmə alınmış nəzm və nəsr nümunələrində xatirələr və bioqrafik elementlərin, ədibin mənəvi cəhətlərinin təsvir edilməsi ilə əlaqəlidir. Maraqlıdır ki, şairin bədii obrazının yaradılması zamanı bioqrafik elementlərinin, həmçinin onun mənəvi cəhətlərinin poetik işıqlandırılmasının bir-birinə qarışmasına baxmayaraq, onlar arasında şərti olsa da müəyyən sərhəd izləmək mümkündür. Üçüncü istiqamət isə Məhəmməd Hadi obrazının gənc yazarlar tərəfindən ironik təsviri ilə əlaqəlidir.

Əsas hissə / Main Part

Məhəmməd Hədinin bədii obrazı ədibin öz dili ilə

Biz Məhəmməd Hədinin yaradıcılığını dərinləndirən izləyərkən, həm onun bir ədib kimi yaradıcılığı, həm də özünün qələmə aldığı əsərlərdə yaratdığı obrazı ilə yaxından tanış oluruq. Məsələn, M.Hadi 1908-ci ildə qələmə aldığı "Beşikdən məzara qədər bəşərin əhvalı" adlı fəlsəfi poemasında bəşərin beşikdən məzara gedən yolun zülm və əsarətdən keçməsinə məhz onun keçdiyi həyat yolu ilə eyni olmasını, insan faciəsinin isə xəyanətdən, nəfəsdən yaranmasını vurğulamışdır: "Əsərin bir çox parçaları avtobioqrafik mahiyyətdə olub, poema müəllifinin uşaqlıq və gənclik illərini canlandırdı (maddi sıxıntı çində böyümə, yardım üçün daşürəklili dövlətliyə müraciət, təhsilin yarımqıç qalması və s.). Lakin qüvvətli bədii və fəlsəfi ümumiləşdirmə yolu ilə yazılmış bu poema yarımqıç qalmış olsa da avtobioqrafik əsər çərçivəsindən xeyli kənarə çıxmışdır" [4, s.94].

Məhəmməd Hədinin öz qələminə məxsus bədii nümunələrdə şairin parlaq obrazı pörəkəndə şəkildə olsa da canlandırılmış, avtobioqrafik cizgiləri onun qələmə aldığı şeirlərdə, həmçinin publisistik yazılarında özünü göstərə bilmişdir. Məhz onun qələmə aldığı şeir, poema və ya publisistik yazılarında yaşadığı dünyanın ziddiyyətli amilləri ilə yanaşı, özünün tar-mar olmuş taleyini izləmək mümkündür. Biz məhz onun "...əslində real gerçəkliyi də, cəmiyyətin özünü də ictimai cinahlara və sikkələrə, siniflərə və tayfalara, ümumiyyətlə heç bir sosial-siyasi intriqa qutblarına, məhdud subyektiv təmənnə və mənəfə təbəqələrinə parçalamayan, dövrünün milli azadlıq hərəkatını ümumxalq oyanışı, ümummilli intibah kimi tərənnüm edən" [9, s.8] yaradıcılığını izləyərkən, M.Hədinin insan, insanın azadlıq problemlərini nəkbin və ya bədbin şəkildə təqdim etməsinə baxmayaraq, azadlıq tərəfdarı olan bir obraz kimi özünü təqdim etməyə nail olduğunu müşahidə edirik.

M.Hədinin "Həyat", "Füyuzat", "İqbal", "Bürhani-tərəqqi" kimi mətbu orqanlarında mühərriklilik fəaliyyəti və qələmə aldığı publisistik yazılarında da ədibin müəllif obrazını görməyə mümkün deyil. Məsələn, M.Hədinin 1 mart 1915-ci ildə Ukraynanın Stanislav şəhərindən dostu, "Yeni füyuzat" jurnalının redaktoru olmuş Əlipaşa Hüseynzadəyə yazdığı "Məhəbbəti-səməmi, Əlipaşa qardaşım, tərək etmədin məni" şeir-məktubunda ədibin müəllif obrazı ilə rastlaşırıq. M.Hədinin şeir-məktubunda şairin çətin günlər yaşaması, ona dost deyənlərin yaman günlərində onu tərək etmələri, lakin Əlipaşanın ondan üz çəvməməsi, şairin dili ilə desək "öldün mənə müştif, mənə munis, mənə həmdəm" olması, həmçinin özünün tək qalmasını görmək mümkündür:

*Dost anladığımlar bütün olmuşdu girizən,
Olmaqda idim atəşi-əhzan ilə suzan.
Ol gündə mənə yarı-vəfadar sən oldun,
Həmsəhbəti həmbəzümü həmfəkar sən oldun!
Sən atmadın işta o zamanlar məni, tutdun,
Guya ki, yetim bir cocuq idim də ovutdun.*

Məhəmməd Hadi həyatında baş verən hadisələri qələmə aldığı məktublarında, həmçinin xatirələrində açıqlamışdır. "Təsviri-məhəbbət, yaxud vərəqi-eşqü məvəddət", "Tələbəlik xatirətdən", "Dəftəri-həyatımdan bir vərəq, yaxud xatirəti-səbəvat", "Məsləkim, nədir o?", "Əsri-təcəddüd və iki qüvvə", "Səadəti-zailə" kimi əsərlərində Məhəmməd Hadi öz həyatının müəyyən məqamlarına işiq salmaqla özünün müəllif obrazını oxucusuna çatdırmağa nail ola bilmişdir. Bu şeirlərdə biz M.Hədinin həyatının müəyyən məqamlarını, uşaqlıq illərini, valideyn və müəllimlər haqqında düşüncələrini, uğursuz məhəbbətini duyuru, onun keçdiyi həyat yolunu gözümlərinin önündə canlandırırıq. Məsələn, uşağ vaxtından doğulmuş itirimi Məhəmməd Hədinin təhsil almaq istəyini qələmə aldığı poetik nümunədə görmək mümkündür. Belə ki, M.Hadi elmləri öyrənmək məqsədi ilə təhsilini davam etdirmək arzusu, hətta varlı qohumlarından yardım istəyi, lakin heç bir nəticənin olmaması onun şeirlərində öz əksini tapmışdır:

*Oxumağın nə qədər dadu faqan etdimsə,
Olmadı zərrə əsərbəxş şu istimdədim.
Dağa dərsən eşidir, somra verir əksi-sadə,
Daşa dönmüşlərə əks eyləmədi fəryadım.*

Məhəmməd Hədinin qələmə aldığı şeirlərində biz ədibin səhətinin korlanmasının və maddi vəziyyətinin ağırlaşmasının, onun içkiyə qurşanmasının, içkinin məhz onun dardlarının unudulmasına yardımçı olmasını izləyirik. M.Hədinin "Bir əşiqi-hürriyyətin cəhəti-səməmi-ruhini təsvir edən bir lövhədir" şeirində bunun əyani şahidinə çevrilirik:

*Süylü-qəm ediyor qəlbimi xərab mənim,
Cəhəndə sanki nəsimimdir iktirab mənim.*

*Xilas olmağa, Hadi, yədi-bəlayadan
Dəvayı-dərdi dilimdir şərabi-nab mənim...*

Azərbaycan yazırlarının qələmə aldığı nəzm və nəsr nümunələrində xatirələr və bioqrafik elementlər

Məhəmməd Hadi obrazının yaradılması zamanı bioqrafik elementlərin işlədilməsinin kamillik nümunəsini Abdulla Şaiqin "Xatirələrim" də rast gəlirik. M.Hadi ömrünün son zamanlarında maddi imkansızlıq ucbatından poemasının çap olunduğu kitabları, ayrı-ayrı şeirlərini vərəqlərə yazaraq satmaq məcburiyyətində qalmışdır. M.Hadinin "Bir aşıqı-hürriyyətin ehtisasatı-ruhiyyəsinin təsvir edən bir lövhədir" şeirində əks etdirdiyi həyat tərzinin Abdulla Şaiqin xatirələrində bir daha təsdiqini tapdığını da şahidi oluruz: "Bir gün küçədə ona rast gəldim. "Hərərətli şeirlərim" adlı mənzuməsini mənə uzadıb "al, beş manat ver!" dedi. Mən cibimdə olan on manatın hamısını ona verdim. O, diqqətlə üzümə baxdıqda məni tanıdı və pulu ovcuma qoyub məni qucaqladı. Çox mütəəssir idim "Şaiqiyyə, bağışla, tanımadım", – dedi. Nə qədər ısrar etdimse pulu almayıb getdi... "Tutulmuş olduğu sərxoşluq onun ... göz açıb dünyaya daha aydın münasibət bəsləməsinə imkan vermirdi..."

Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin "Nəriman" poemasında əksini tapmış "Hadi və əsgər" əsərində də Məhəmməd Hadi və vətəni uğrunda döyüşən əsgər arasındakı dialoq bizləri şairin bütöv obrazı ilə tanış olmağa imkan yaradır. Belə ki, əsgərin "tanıdım şairim, nədir möhnətin, son aziz oğlusan bir məmləkətin" [7, s.75] kimi fikirlərində biz şairin millətin sevimli oğlu olmasının təsdiqini tapmasını müşahidə edirik. N.Həsənzadə bu misralarla Hadiyə xalqın məhəbbətini izhar edə bilmişdir. Məhəmməd Hadinin obrazını təsvir edən N.Həsənzadə Hadinin dili ilə onun keçdiyi azablı həyat yolunu işıqlandırır:

*Hankı məmləkətin, hankı millətin?
varmı elə bir şey...sən nə söylədin?!
Saldat, istəyirsə məni məmləkət,
De, neyçin səfillər padşahiyyə?*

Nəriman Həsənzadə Hadinin dili ilə qələmə aldığı fikirlərlə məhz şairin səfil, acınacaqlı həyat tərzini sürməsinin acısını oxucusunun gözündə canlandırmağa cəhd edir. "Yollara atılmış qara şahiyam" [7, s.75], – deyən Hadi obrazı çıpaqlığı ilə oxucusuna özünü göstərə bilir. Hadinin dili ilə N.Həsənzadə şairin sağlığında ədibə lazımı dəyərini verilməməsi amilini də toxunaraq yazır:

*Nə şərə, nə sözə hörmət etdilər,
bir şair görəndə nifrət etdilər.
Ölü ürəklərdə həvəs görmədim,
bir isti, bir doğma nəfəs görmədim [7, s.75].*

Xalq şairi Rəsul Rzanın M.Hadiyə həsr etdiyi "Məhəmməd Hadi" başlıqlı şeirində məhz ədibin keçdiyi həyat yolunun acılarını qısa da olsa oxucusunun gözündə canlandırır:

*Şeir yazsa bilmirəm.
Nə ürəyim göynəyir,
nə sözlər yandırır dodaqlarımı.
Ağrısız, göynəksiz
şeir olarmı?! [8, s.156].*

Biz Məhəmməd Hadinin ömrünün sonlarında ağır maddi ehtiyac içində olması faktları haqqında məlumatları ədibin həmkarlarının xatirələri əsasında öyrənirik. Məsələn, Əli Nəzminin xatirələrində biz Məhəmməd Hadinin 1920-ci ilin baharında ağır maddi ehtiyac içində yaşaması, hətta

həmin ilin mayında, təqribən bolşeviklərin əleyhinə baş qaldıran məşhur Gəncə üsyanından bir neçə gün sonra xəstəxanaya yerləşdirilməsi, həmin günlərdə vəfat etməsi barədə məlumatla tanış oluruz.

Manaf Süleymanov "Əşitdiklərim, oxuduqlarım və gördüklərim" kitabında Məhəmməd Hadinin ağır həyat yaşaması faktına nəzər salmışdır: "...Hadi artıq taqatdan düşmüşdü, əyində nimsə də çuxa, qara şalvar, ayaqlarında köhnə çəkmə gəzərdi. On doqquzuncu ildə Nikolayevski (Komunist) küçəsində durmuşduq. Bu vaxt bizdən aralı bir maşın dayandı. Avtomobildən Musavat hökumətinin baş naziri düşdü, şairə yaxınlaşıb salam verdi və dedi: "Hadi əfəndi, xahiş edirəm, buyurun maşına, bərabər gedək. Siz bizə lazımsız". Şair onu dərin, mənalı tərzdə süzüb, məğrur bir səslə dedi: "Gedin! Şairinki nəzirlə tutmaz!" [5, s.113]

Balayar Sadiqin "Hadinin səsi" şeirində Hadinin keçdiyi həyat yolu, ədibin dilçilə canlandırılaraq oxucuya çatdırılmışdır. Oxucu məhz ədibin dili ilə verilmiş misralardan keçmişə boylana-raq Hadinin obrazını tam görməyə nail ola bilər:

*Sukut beşiyində uşuyur qəbrim,
Üstünə nə oğul, nə qız gələcək.*

Balayar Sadiqin bu misralarında Hadinin övlad sahibi olmaması faktı ağır ilə vurğulanması-duymamaq mümkün deyil. Balayar Sadiq Məhəmməd Hadinin hürriyyət şairi olması amilini də qabardaraq qələmə ala bilmişdir:

*Dünyanın yeganə şairiyəm mən,
Vətənim-kərdədi, millətim-qəmdir.
Torpağın altında sümük əllərim,
Haqqın qapısına uzalı qalıb.*

Əliməmməd Mustafayevin xatirələrinə əsaslanan M. Süleymanov Hadinin acınacaqlı yaşayışını belə təsvir edir: "...İyirminci il may ayının ilk günlərində "Çanax Qala" kafesində oturub, Hadi ilə bərabər qayğanaq yedik, kofe içdik. Birlikdə çıxıb Nikolaysk küçəsinə tərəf gedəndə xalq ədliyyə komissarı Əliheydər Qarayevə rast gəldik. Ayaq saxlayıb bizimlə görüşdü, Hadidən hal-əhval xəbər aldı. Hadi: "Bəlo inqilabi kəbirən sonra mən də hamı kimi xoşbəxt, azad dünyaya qədəm qoymuşam, – dedi. – Ağakarım oğlu Əliheydər, tarix bəşərdə baş vermiş bütün qovğa, mağlubluq və qələbələrdə heç bir zaman, heç kəs şərabi qadağan etməmişdi. Siz bolşeviklər qadağan etdiniz. Başəriyyəti bu baladan da, bu faciədən də xilas edə bilsəniz, alqış sizə. – Azca fikirləşib əlavə etdi. – Heç yerdə şərab tapılmır. Amma – əlini qoltuğuna salıb araqla dolu balaca bir şüşə çıxartdı, – amma mən tapmışam. Mənzilə gedib içəcəyəm, hər şeyi unudacağam. Mənzil dedikdə, gümən etmə ki, sizin burjuylardan müsadirə etdiyiniz təmtəzəli kaşanlardandır. Xeyr! Quba meydanında, karvansarının bir küncündəki "qapıdan" zorla yanakı keçə bildiyim kahadır" [5, s.114].

Əbülqasım Əminzadənin Məhəmməd Hadi haqqında xatirələrini oxuyarkən ədibin həyatında baş verən hadisələrin təsviri, əsasən də uşaqlıq illəri, mühərriqlik fəaliyyəti, mətbuatda mənzum və mənsur əsərlər və məqalələrlə çıxış etməsi, Tiflisa ilk səfəri, 1903-cü ildə Kürdəmirdə məktəb açması və dərs deməsi, Kürdəmir məscidi hücrələrinin birində yaşaması, A.Səhət, M.Ə.Sabir, S.Ə.Şirvanı ilə əlaqələri, İstanbula səfəri, Salonikiyə sürgün edilməsi, orada yunan polis tərəfindən türk cəzası hesab edilərək həbs edilməsi, Odessada keçirdiyi günlər haqqında geniş məlumat, Odessadan keçərək Bakıya gəlməsi və s. ilə yaxından tanış olmaq mümkündür.

Xalq şairi Sabir Rüstəmcanlının səkkiz bolumdan ibarət olan "Şair və şər" romanında M.Hadinin həyatını dəyişmiş zəlzələ haqqında, Kürdəmirdəki müəllimlik fəaliyyəti, Bakı həyatı, ümidlə İstanbula gətməsi, ümidlərinin puça çıxması, Bakıya dönüşü, həmçinin Balkan, Birinci Dünya savaşlarının ədibin həyatına təsiri açıqlanmışdır.

Ümumiyyətlə, onun ağır həyat tərzini əks etdirən öz həmkarları və dostlarının xatirələrində ürəkəğrı ilə qeyd edilmişdir. Məsələn, Abdulla Şaiqin xatirələrində biz M.Hadinin maddi sıxıntı-

lar içində yaşamasının bir daha şahidi oluruq: "Hadinin gəldiyini bilmirdim. Bir gün küçədən keçərkən üst-başı kirli, halı pərişan bir şəxs əlimdən tutdu. Əvvəlcə tanımadım. Çünki tanılacaq halda deyildi. O, titrək bir səslə: – Şaiq, məni tanımadın? – deyə soruşdu. Səsindən və gözlərinin rəngindən Hədi olduğunu tanıdım. Qucaqlayıb bağrıma basdım."

Maraqlı məqəmdir ki, Məhəmməd Hadinin bioqrafiyasının diqqətlə təhlil edilməsinə baxmayaraq, onun vəfat etməsinə dair sətirli faktoloji baxımdan mübahisəli xarakter daşıyır. M.Hadinin vəfatı ilə bağlı müxtəlif xarakterli məlumatlar yayılmışdır. Belə ki, Əli Nazim şairin 1920-ci ilin may ayında Gəncədə soyuqdaymadan vəfat etdiyini, Abdulla Şaiqin Hadinin təxminən 1919-cu ilin axırları, 1920-ci illərin əvvəllərində Gəncədə birdən-birə "yox olmasını", hətta dostlarının, qələm yoldaşlarının onu axtarmaları, lakin tapa bilməmələri, hətta Gəncə üsyanı zamanı "Qırın bu kafirləri, onlar bizim dövlətimizi əlimizdən aldı", – kimi çağırış edən ədibin üsyan zamanı ələ keçirilməsi və bolşeviklər tərəfindən sorgusuz-sualsız güllələnməsi kimi fikirlər də özünü göstərmişdir. Bu fakt özünü Məhəmməd Hadinin nə zaman vəfat etmiş və bu günə qədər harada dəfn olunmasının heç kəsə məlum olmaması faktı ilə də bağlıdır.

Eldar Baxışın "Məhəmməd Hədiyə" [3, s.20] şəirində məhz Məhəmməd Hadinin ölümünün bu məqamı, yəni mübahisəli, qaranlıq məqamlara aydınlıq gətirmək cəhdləri oxucuya təqdim edilir:

*Xallandı gül – butasında,
nər qarında – qartasında.
Bir şairi öldürdülər
Bir ölkənin ortasında, –
ölkə bilmədi-bilmədi.*

Məhəmməd Hadinin öldürülməsi və ictimaiyyətə çatdırılmaması, cəmiyyətdən gizli saxlanılması faktı məhz Eldar Baxış tərəfindən şairə həsr edilmiş şeirində əksini tapmışdır.

Eldar Baxış Abdulla Şaiqin M.Hadinin birdən-birə "yox olması" faktını "Qərrib birdən yoxa çıxar" sətiri ilə qeyd edərək, məhz bu amili şeirində qabartmağa cəhd etmişdir:

*Kim qərribə arxa çıxar,
Qərrib birdən yoxa çıxar,
Dərd əlindən dağa çıxar,
dağda qar olmaz – qar olmaz.*

Azərbaycan yazarlarının qələmə aldığı nəzm və nəsr nümunələrində Məhəmməd Hadinin mənəvi cəhətlərinin poetik işıqlandırılması

Məhəmməd Hədi ağır, lakin layiqli həyat tərzi sürmüş, Azərbaycan və dünya ədibləri ilə müqayisə edilmişdir. Onu da vurğulamaq yerinə düşərdi ki, milli romantizmin ideya-bədii prinsiplərini zəngin yaradıcılıq təcrübəsində və publisistik yazılarında əks etdirən Məhəmməd Hadinin bədii ədəbiyyatdakı obrazı həmçinin digər qələm sahiblərinin müəllif təxəyyülünün məhsulu kimi özünü büruzə vermişdir.

M.Ə.Rəsulzadənin "hürriyyət vurğunu" adlandırdığı şairin əlyazmalarını məcburiyyət qarşısında qalib satması faktına Eldar Baxış qələmə aldığı "Yox" şeirində toxunmuşdur. Maraqlı məqamlardan biri də ədəbiyyatda Hadinin şair kimi digər Azərbaycan şairləri ilə birgə təqdim edilməsi, onun acınacaqlı və faciəli həyat sürməkdə tək olmaması faktı da ədəbiyyatdan yan keçməmişdir. Bu məqamı Eldar Baxış incəliklə oxucuya çatdırı bilməmişdir:

*Rəhmətlik Sabir,
rəhmətlik Məhəmməd Hədi,
rəhmətlik Hüseyn Cavid
küçəyə, bazara çıxardıb*

*sabunlarını satdılar,
tiyanlarını satdılar,
köyməklərini satdılar,
əlyazmalarını satdılar,
ömürlərini satdılar,
günlərini satdılar,
nələri var satdılar,
özlerini,
ruhlarını yox!*

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin "Təzadlar" poemasının "Üsyan" başlıqlı hissəsində "Hadinin Vətəndən qaçaq saldılar" kimi qısa bir sətirde ədibin ağır həyatı, səfilənə dolanmaq zorunda qalması göz önündə canlandırılmış, ədibin adı dünya şöhrətli Dante, Puşkin, Feyxtvangerlə bir suda çəkilərək, onlar kimi nakam olmaları faktı qabardılmışdır:

*Gəlin, vərəqləyək keçmiş illəri,
Düşünən başlara qılınç çaldılar.
Danteni,
Puşkini,
Feyxtvangeri,
Hədi Vətəndən qaçaq saldılar [1, s.143].*

Bəxtiyar Vahabzadə "Təzadlar" poemasının "Suallar" hissəsində də ədəbi-tarixi mənbələrdə əksini tapmış faktlara əsaslanaraq, həyata bağlı olan Məhəmməd Hadinin çətin, keçməkeşli həyat sürməsinə canlandırmağa nail ola bilməmiş, London, Sveyk, Hem kimi dahilərin eyni acınacaqlı tale yaşaması faktını qabarda bilməmişdir:

*Hədi də,
London da,
Sveyk də,
Hem də,
Həyata necə də qəlbən vuruldu.
Elə ki, tapdılar nəşəni qəmədə,
Hər biri özünə bir qatıl oldu.
Onlar dedilər ki, – əsəblərimiz
Daha dözə bilmir, gərilib simtək.
Könüllü gəlmədik bu dünyaya biz,
Nə olar, dünyadan könüllü getsək? [1, s.151-152]*

Sabir Rüstəmخانının dövrünün tarixi yaddaşı ilə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərini oxucuya çatdırmağa nail olmuş "Şair və şər" romanı da keçmişin və bu günün aspektindən təhlil süzəcindən keçirilərək ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. S.Rüstəmخان Hadinin parlaq obrazını yaratmağa nail olaraq, hədişünaslıq sahəsində şairin ədəbi irsində əksini tapmış bir çox problemlərə də nəzər sala bilməmişdir. Romanda Azərbaycan ədəbiyyatının dahi siması Hadinin real avtobiografiyası və yazıcının müəllif təxəyyülü fonunda məsələlərin əksini tapması, məhz ədibin həyatı ilə yanaşı, ədəbi irsi haqqında dolğun təəssurat yaratmışdır. Sabir Rüstəmخان tərəfindən müfəkkir şəxsiyyət M.Hadinin bədii obraz kimi təqdim edilməsi həm Məhəmməd Hədi obrazının tarixi və bədii səciyyəsi arasındakı münasibətlərinin əks etdirilməsi, həm yaradıcılığının nəzəri aspektindən izlənilməsinə şərait yaradır. Sabir Rüstəmخان Hədi haqqında mənbələrdə əksini tapmış faktlara, ədibə bağlı avtobiografik məlumatlara əsaslanmaqla yanaşı, müəllif təxəyyülündən də məharətlə istifadə etmişdir. M.Hədi obrazını incəliklə çatdırmaq görüldüyü kimi asan bir məsələ deyil. S.Rüstəm-

xanlı bu işin öhdəsindən gələ bilməmiş, Hadinin keşməkeşli və faciəli ömrünü izlənilməsinin öhdəsindən gəlmişdir.

Xalq şairi Ramiz Rövşənin vətən, millət üçün hürriyyət, insan azadlığını yaradıcılığının ali qayəsinə çevirmiş Məhəmməd Hadiyə həsr etdiyi şeir də müəllifin tarixi obraza yaradıcı yanaşması ilə diqqəti cəlb edir:

*Bir dostum, arxam olmadı,
Mənsiz darıxan olmadı,
Ha yandı, baxan olmadı,
İndi yox külümdən əziz.*

Xalq şairi Ramiz Rövşən Məhəmməd Hadinin çətin vaxtlarında ona həyan olmayan insanlara münasibətini əks etdirmişdir. Hətta M.Hadi üçün ölümün yaşamaqdan, yaşamaq üçün mübarizə aparmaqdan əziz olması amili də R. Rövşən tərəfindən ağıri ilə oxucuya çatdırılır:

*Bir adayam, qərib ada,
Doğmalarım döndü yada,
Daha mənə bu dünyada
Nə qaldı ölümdən əziz?!*

Məsud Əlioğlunun qeyd etdiyi kimi "M.Hadinin şəxsi həyatı ilə birgə yaradıcılıq taleyi, istedadı da aramsız faciələrə məruz qalmışdır. Mənəvi sıxıntı və ruhi məhrumyyətlər, həyat atıldığı ilk gündən şairin şəxsiyyətini əzib incidən amillər kimi, onun şeirlərinin ruhuna, yaradıcılıq həyatının fikir-məna qaynaqlarına da, bədbinliyin ağır və boğucu havasını gətirmişdir" [6, s.155].

Zəlimxan Yaqubun Məhəmməd Hadiyə həsr etdiyi "Ucalıq" şeirində də ədəbin obrazi əksini tapanmışdır. Üsyankar ruhlu əsərlər müəllifi Məhəmməd Hadinin yaradıcılığını dərinədən duyaraq onun millətin milli şüuruna təsirini, məzlumların azadlığı, səadət və hüquq bərabərliyi arzularını nəzərə almış Z.Yaqub bu amili belə tərənnüm etmişdir:

*Hadi söz yazmırdı ki,
qulaqlarda top atırdı,
Hər kəlməsi duyanlara üsyən kimi gəldi.*

Zəlimxan Yaqub M.Hadinin böyüklüyünü, milli oyanış ideyalarını belə vəsf edir:

*Hadi bizim şeirimizə can kimi gəldi,
Namus kimi gəldi, vicdan kimi gəldi.
Yerlərə sığmadı, göyləri qucaqladı eşqi,
Axdı şeirin damarına təzə qan kimi gəldi.*

Nəticə / Conclusion

Sonda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatında Məhəmməd Hadi obrazının əks etdirilməsi ədəbin şəxsiyyət kimi tanınması və dərk edilməsi prosesinə, ədib haqqında təsəvvürlərin, onun zəhəri görkəmini, dünyagörüşünü, mənəvi keyfiyyətlərini qiymətləndirməyə yardımçı olması, şairin keçmiş, indiki və gələcəklə bağlı zamanda qavranılmasına təkan verir. Məhəmməd Hadi obrazının bədi ədəbiyyatda müxtəlif aspektlərdən işlənilməsi, ədəbin real Hadini, ideal Hadini, şair Hadini, vətənpərvər Hadini, hürriyyət çarçısı Hadini görür. Müxtəlif qələm sahibləri tərəfindən yazılmış bədi örnəklərdə M.Hadinin necə şair və insan olması göstərilir, şair olduğu kimi dəyərləndirilir. M.Hadi yaradıcılığının böyüklüyü ondadır ki, "... onun dayaz, fikirsiz, məzmun-

suz, yalnız sənət naminə deyilmiş bir dəne də olsun boş misrasına rast gəlmək olmaz. Onun hər şeirində xalqın bir dərdi, bir arzusu qələmə alınmışdır" [2, s.41].

Ədəbiyyat / References

1. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, II cild (Poemalar). Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004.
2. Bəxtiyar Vahabzadə. Sənətkar və zaman. Bakı, "Gənclik", 1976.
3. Eldar Baxış. Məhəmməd Hadiyə. "Ədalət", 2010, 13 mart.
4. Əziz Mirəhmədov. Məhəmməd Hadi. Bakı, "Yazıçı", 1985.
5. Manaf Süleymanov. Eşitdiklərim, oxuduqlarım, gördüklərim: Bakı, Azərnaşr, 1987.
6. Məsud Əlioğlu. Darıxan adamlar. I c. Bakı, "Təhsil", 2009.
7. Nəriman Həsənzadə. Seçilmiş əsərləri. Yeddi cildə, II cild. Bakı, "Prometey", 2010.
8. Rəsul Rza. Seçilmiş əsərləri. Beş cildə, I cild. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2005.
9. Yaşar Qarayev. On söz (M.Hadinin "Seçilmiş əsərləri" nə müqəddimə). Bakı, "Şərq-Qərb", 2005.

Художественный образ Мухаммеда Хади в литературе

Салида Шарифова

Доктор филологических наук, Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА, Азербайджан.

E-mail: salidasharifova@yahoo.com

Резюме. Формирование литературного образа Мухаммеда Хади в азербайджанской литературе проявило себя в трех направлениях. Первое направление связано с формированием самим Мухаммедом Хади собственного художественного образа в своих поэтических и публицистических работах. Второе направление связано с воспоминаниями, биографическими заметками о Мухаммеде Хади как одного из классиков азербайджанской литературы XX века, в произведениях других поэтов и писателей. Третье направление связано с сатирическим изображением М.Хади современными молодыми писателями. Отражение образа Мухаммеда Хади в азербайджанской литературе стимулирует процесс признания и восприятия его как писателя, изучения его мировоззрения и нравственных качеств, анализа понимания самим М.Хади прошлого, настоящего и будущего. Обращение к образу Мухаммеда Хади с различных аспектов позволяет раскрыть в литературе его образ как обычного человека с достоинствами и недостатками, М.Хади как идеального образа, М.Хади как поэта, М.Хади как патриота и наконец, как непримиримого борца за идеалы справедливости и свободы. Все эти различные ипостаси личности М.Хади позволяют увидеть его и как талантливого автора, и как простого гражданина.

Ключевые слова: Мухаммед Хади, азербайджанская литература, художественный образ, образ поэта, биографические элементы, историческая память